

видатніших збірників—і після роботи Полівки та Больте, яку автор цитує, це зовсім не важко зробити¹⁾. Та ще порівняти з тим багатющим матеріалом, що його зібрали дослідники окремих казкових тем, яких і на Заході і в нас є вже чимало. Тільки так, тільки посюжетно й можна вивчувати казку тепер (розуміється окрім стилю); бо систематичне вивчення, яке автор починає, видаючи перший випуск першої частини першого тому,—коли-ж воно закінчиться? Коли читач матиме оті висновки і про зв'язок з побутом і про національні особливості казки, про які автор згадує в передньому слові? А як-би автор замість: т. I ч. I в. I, написав просто: „Казки про невинно-переслідуваних“, але це дослідження обробив всебічно,—отоді це була-б справді цікава монографія. Але він навмисне обходить всі сюжетні дослідження. Він не тільки не використовує західних досліджень відповідних сюжетів, ба навіть і російських або українських не цитує²⁾.

Проте, треба все-ж визнати, що автор розпочав дуже цікаву, потрібну та своєрідну роботу над вивченням нар. казки з формального боку. Його головні хибки походять з того, що він, починаючи таку велику та систематичну роботу, 1) не передслав їй докладних загальних та методологічних міркувань щодо термінології, значіння та обліку сюжетів, редакцій; 2) обмежив навмисне свій матеріал і через те дає дуже мало висновків. Але алгебраїчні формули Волкова дають можливість швидко переглядати зміст казок, а наочне порівняння їх дає можливість спостерегти деякі місцеві та індивідуальні особливості казок, хоча сам автор мало підкреслює їх та не зостановлюється на їх поясненню. Необхідно давати завжди відомості про місце, де записано кожного варіанту та ту особу, від якої запис зроблено. Необхідно, також, додати до книжки список всіх знаків для мотивів та стилістичних прикмет, з показанням сторінок, де вони трапляються (як це деякою мірою зроблено для мотивів А та С, стор. 197—211). Во без цього не можна перевірити правильність формул Волкова, або пригадати собі, що визначає, наприклад, якість там M' , та як часто цей мотив трапляється³⁾. Слід-би додати також списка казок, розібраних з кожного збірника (по збірниках).

С. Савченко.

Спроби монографічного дослідження села.

Наша доба виробила своєрідний тип етнографічної літератури, а саме тип монографічного опису села. В цих описах головну увагу звернуто на економічні й соціальні процеси, й побут розглядається в зв'язку з дослідженням окремих економічно-соціальних явищ. Дослідники ставлять собі завдання всебічно простудіювати життя села, охопити всі боки господарчих взаємовідносин, з'ясувати, які зміни внесла революція в економічний лад села і, разом із тим, одмітити нові риси, що відзначають побут останніх років.

Більшість з цих спроб дати монографічний опис села з'явилась як певне партійне завдання, чергове питання партійної роботи, як матеріал для тез про партроботу на селі. До цієї групи треба однести цілу низку видань (в першу чергу зазначити

¹⁾ Автор цитує (стор. 4) тільки один том цієї праці, але вже вийшло, мабуть, не менш як трос. Про значіння порівняльного дослідження сюжетів див. у полеміці з приводу книжки Ведьє, моя „Русская народная сказка“, Київ 1916, стор. 492 слід.

²⁾ Напр. про Золушку — Драгоманова (Вестник Европы 1884 № 11 — Розвідки Мих. Драгоманова т. I, 166), або про переслідувану жінку — Потанина „Восточные мотивы в средневековом европейском эпосе“, М. 1899, розділ I. Порівн. також спец. працю Cox—Cinderella, London 1893 (Cf. Zeit. des Ver. f. Volkskun. 1893 ст. 233).

³⁾ Слід також шильно стежити, щоб не було друкарських помилок у формулах. Деякі автор зауважує. Чи не помилка в формулі на стор. 155 (c^4 замість c^2)?

досліді т. Я. Яковлева: Я. Яковлев. Деревня, как она есть. Очерки Никольской волости. Изд-во „Красная Новь“. Ст. 150. Ц. 35 к. Перші два видання цієї книжки вже розійшлися і вийшло вже третє видання. Його-ж: Наша деревня. Новое в старом и старое в новом, Изд-во „Кр. Новь“. М. 1924, ст. 176; А. Гагарин. Хозяйство, жизнь и настроения деревни. Гиз. 1925, ст. 112; П. Я. Лежнев-Финьковский и К. Д. Савченко: Как живет деревня (Очерки о состоянии деревни в Челяб. и Перм. окр. Уральск. области) „Нов. Деревня“ М. 1925, ст. 112. Українському селу присвячено дві книжки: Ол. Триліський. Сучасне село. „Черв. Шлях“. 1924, ст. 57, та видання Київського Губкому: „Как живет украинское село“, обслідування двох районів на Білоцерківщині. Зазначені книжки — підсумки спостережень, що їх робили окремі комісії, переводячи за дорученням ЦК або-ж Губкому партії обслідування певного району (волости).

З усіх книжок, що ми оце зазначили, на особливу увагу заслуговує книжка Я. Яковлева: „Деревня, как она есть“. Ця книжка, що зробилася за зразок для дальших подібних дослідів і видань, зустріла в періодичній пресі при першій-же появі як-найприхильніше до себе відношення й оцінку. Її вітав у „Правді“ Л. Сосновський, радячи її кожному робітникові, як „настольну книжку“. Не менш прихильно писав про неї А. Воронський: „Монография т. Я. несомненно обладает превосходными достоинствами, главное из которых состоит в умелом, мы бы сказали, объективном подходе к совр. деревне. Это действительная деревня, как она есть, без прикрас, без высоких громких загромождающих слов, без официального оптимизма и благодушия, но и без нервозности, без упадочности, уныния и резонации“ (Кр. Новь. 1923, кн. IV). Ем. Ярославский, з свого боку, додавав: „Книжку т. Я. необходимо прочесть каждому партработнику, в какой бы области он ни работал; он найдет для себя много чрезвычайно поучительных данных, касающихся изменений в хозяйственных условиях деревни за период революции“ („Правда“. 30—V—23, № 117). Не менш прихильно оцінює працю Яковлева також і проф. Д. К. Зеленін в „Zeitschrift für slavische Philologie“ (В. I, Н. 1/2. Leipzig 1924, ст. 197-198). На думку проф. Зеленіна, ця глибока й докладна книжка подає гарну картину соціального життя сучасного великоросійського села (...ein gutes Bild von sozialen Leben des heutigen grossrussischen Dorfes...) (Die rus. (ostslavische) volkskundliche Forschung in den Jahren 1914—1924, ст. 198).

Я. Яковлев дає яскраві побутові малюнки. записи того, що він бачив та чув. „В своей работе, пишет т. Я., я записал добросовестно, что видел и слышал во время обследования Никольской вол. Курекой г., которое производил совместно с 9 статистиками и 4 коммунистами — крестьянскими работниками по поручению ЦК РКП“.

Через те, що книжка Яковлева найтиповіша книжка для тих спроб досліду сучасного села, що тепер існують, ми дозволимо собі докладніше на ній зупинитись і докладніше викласти її зміст. В ній 7 розділів: I. Крестьяне.—II. Крест. хозяйство начинается подниматься.—III. Торговля.—IV. Дороговизна городских товаров.—V. Партия в деревне.—VI. Деревенская культура.—VII. Советы и крестьяне“.

Розділ I-й „Селяни“ т. Я. пише на підставі власних вражень та особистих знайомств. Щоб дати нареш окремих соціальних на селі груп, він дає портретні малюнки, дає біографії окремих представників цих груп, і через це його книжка набуває особливої конкретності й чіткості. Підхідка, що її можна рекомендувати кожному, хто вивчає село. „За время нашего пребывания в деревне много ярких фигур прошло перед нами, олицетворяя ту или иную абстрактную экономическую категорию“. Цей засіб вособлювати економічні категорії, давати „економічну категорію, як особу“, зробив розвідку Яковлева жвавою й яскравою. Ось перед нами постає авторитетного й впливового на селі, побожного й обережного крамаря вгора Павловича, ось „безнадійний“ незаможник в драпій шинелі, що не має власного господарства, ходить на заробітки й залежить од куркулів; ось дбайлива середняцька родина Гридасових; фронтний більшовик із зруйнованим господарством; колишній формовщик, що покінчив завод і, прийхавши на село, улаштувався за сторожа при заготконторі й т. и., й т. и...

Другий розділ присвячено економіці села: недосів, робоча сила, купівля й продаж насіння та хліба, групування господарств за посівом, за землеволодінням, робочою худобою; заможні, середняки й незаможні; забезпечення господарства реманентом; наймання коня, оренда реманенту; зайві робітники; залежність незаможних од заможних; незаможні за непу; кредит; харчподаток, колгосп. До кожної з цих рубрик додано відповідні статистичні таблиці. Всього таблиць є 27, і ці таблиці та текст до них дають кожному дослідникові села витриманий і в певну систему заведений план дослідів над економікою села.

Третій розділ „Торг“ складено з неменшою повнотою рубрик. Взагалі, „плановість“—це головна риса праці Яковлева, і ця розробленість плану вкупи з жвавістю і компактною стислістю викладу саме й забезпечили успіх книжки. В цьому розділі, як і в першому, де Яковлев описував селян, він не обмежується цифрами й статистичними даними, а подає живі портретні нариси й життєписи крамарів, кооператорів, прасолів, побутовими малюнками ілюструючи цифрові відомості. Цікавим фактом, зазначенням тут у Яковлева, є його спостереження, що „із п'яти існуючих в Солнцеве частних торгових підприємств чотири роженні непосредственно нашими госорганами“ (ст. 61). Наші спостереження (січень ц. р.) ствердили цей факт: приватна „інвалідна“ крамничка в с. Війтовцях на Переяславщині була не чим іншим, як паразитарним існуванням на рахунок місцевого кооперативу (див. докладніше: В. В. Білий, Типи суч. села. З. врач. Жит. і Рев. ч. VI—VII).

IV-й розділ присвячено питанню про товарні взаємовідносини села й міста, про дорожнечу міських товарів. Розділ V-й — „Партия в деревне“ (партосередок, комсомол, колишні червоноармійці, батьки й сини) — цей розділ вийшов у Яковлева розпливчастим; замість дати портретні малюнки й спостереження, тут він ухилиється в інструктивизм, циркулярний проєкт і побажання по партії. Ось рубрики цього розділу: „Дать пополнение крестьянским ячейкам“, „совпартшколы — деревне“, „не удастся создать организации маломощных“.

VI-й розділ: „Деревенская культура“ теж поділяється на дві частини: першу — фактично-побутову й другу — адміністративно-інструктивну. Наводимо рубрики: газета, школа, нове в давньому, євангелісти, справжній лєнінець (опис селянина, що намагався був на селі школу збудувати), селянська лектура, самогон. Але в другій половині т. Я. пише про хиби редакторського сектору Курського держвидаву, що видає книжки неурядатні для села, висловлює свій погляд на дискусійне (тоді р. 1923) питання про потребу щотижневої газети і т. ін., розглядає питання важливі, але такі, що безпосереднього відношення до „деревни, как она есть“ не мають.

В VII-му розділі: „Советы и крестьяне“ знаходимо такі пункти: „сельские председатели; сельские секретари; председатель или староста; отношение к соввласти, 'белый' опыт; волокита“ і інше.

Ми навмисне зупинились на рубриках і розділах книжки тов. Яковлева, бо доки ми не маємо поради для краєзнавців-дослідників, цю книжку доводиться радити як план монографічного обслідування. В цьому відношенні її вже одінив проф. В. Г. Тан-Богораз, організовуючи студентські етнографічні екскурсії. „Мы, — пише проф. В. Г. Тан-Богораз у передмові до збірника: „Старый и новый быт“, — мы с самого начала старались направить их (студентів) внимание... по этому новому руслу (спостережень над соціальним життям) и, например, книга Яковлева „Деревня, как она есть“, была принята нами, как методологическое руководство, почти как учебник“ (ст. 6). Але тут, у ці зауваження треба внести деякі корективи. Книжку Яковлева можна радити як підручника, що як-найкраще орієнтує в об'єкті досліду, в темах, що на їх треба дослідникові звертати свою увагу. Вона цінна, як темник і план, але в жадному разі не як „методологическое руководство“. Метода Яковлева — метода випадкових побіжних спостережень; спостереження Яковлева—це спостереження, хай вдумливого й гострого, але мандрівника, екскурсанта, обмеженого, з одного боку, часом, що його призначено на екскурсію, а, з другого—також і розміром свого блокнота. Тільки стаціонарна метода і при тому учаєть

у дослідях місцевих культробітників, колективна метода забезпечать за дослідниками можливість уникати позверхових і помилкових висновків¹⁾.

Для українського дослідника можна порадити книжку Ол. Триліського: „Сучасне село“, книжку, що її складено за планом, виробленим у Яковлева. Ол. Триліський брав участь у працях Комісії, улаштованої ЦК КПБУ для вивчення соціально-економічних процесів, що відбуваються тепер на селі. За предмет вивчення було обрано Ново-Одеський район Миколаївської округи, як типовий для хлібної смуги цієї округи. В книзі 6 розділів: 1. Загальна характеристика Ново-Одеського району; 2. Економіка села; 3. Соціально-класові процеси на селі; 4. Радянський апарат; 5. Партія на селі; 6. Політосвітня справа. Найкращий в книзі — другий розділ; тут автор дає цінні спостереження. Цінне спостереження Ол. Триліського над тим характерним для сучасного на селі господарчого становища фактом, що центр ваги перейшов з землі на худобу, на живий реманент. Це спостереження своє Триліський висловлює в формулі: „Сильний не той, хто має багато землі, а той, хто має робочу худобу“. Кожен, хто знає сучасне село, згодиться з цим твердженням: селянське господарство живе коштом живого реманенту.

Оренда реманенту й наймання худоби, позика насіння й хлібу лежать ув основі соціального розшарування, що спостерегається на селі в останні „непівські“ роки. Коли до неп'я селяни орієнтувалися були на середняка, зростала кількість середняцьких господарств, то тепер фланги зростають на рахунок центра, збільшується кількість мало- та велико-посівних господарств; — так характеризує т. Яковлев типові явища соціального розшарування сучасного села в другій своїй книжці „Наше село“. Ця його книжка вийшла менш вдала, ніж його перша праця: „Деревня, как она есть“, але й у цій книжці перший розділ: „расслоение деревни“ можна рекомендувати кожному, хто захтів-би зробити предметом дослідю орендні, кредитні взаємовідносини окремих селянських соціальних груп. Цей перший розділ книги: „Наша деревня“ видано також окремою брошуркою: Я. Яковлев. „Расслоение деревни“. Молодая Гвардия. 1925. М. Ст. 1—69. Ц. 18 коп. Цю брошурку було видано, щоб дати можливість сільським комсомольцям „разобраться в своей советственной деревне“. „Ее (брошурку Я-ва), — читаємо в передмові, — читать надо не только для того, чтобы ознакомиться с положением дел в Никольск. вол. Тамбов. г., но, гл. обр., для того, чтобы все время сведения, которые сообщает эта книжка, сверять с положением дел в своей волости...“ (ст. 4). Цей перший розділ — найкраща частина „Нашей деревни“, книги т. Яковлева, що явилася за вихідну точку в дискусії між Галініним, Смірновим, з одного боку, і Яковлевим та Лур'є, з другого, недавньої дискусії, що з приводу питання про село за часів неп'я й відношення влади до міцних господарств відбувалась перед останнім усесоюзним цього року з'їздом рад.

Не менше інтересу являють другий і третій розділи книжки „Наша деревня“. Ці розділи присвячено описам сільської кооперації, кол- та рад-госпам. Яковлев надзвичайно яскраво змальовує, як у справі з кооперацією та колгоспами під фразами й плакатами ховається іноді або-ж повне безладдя й господарча беспорядність, або-ж за міцного господарства повна неув'язка з завданнями радвлади.

Але коли в першій книжці вже почувався, як ми вище зазначили, ухил до циркулярности й інструктивности, то в другій книзі („Наша деревня“), більш сухо-офіційній, менш жвавій і літературній, цей ухил виявляється ще яскравіш. Тенденція складати тези, писати „голо й абстрактно“ перемогла в Яковлеві почуття живого спостерегача фактів дійсности, і через це його друга розвідка вийшла менш цікава, як перша.

Книжка А. Гагаріна „Хозяйство, жизнь и настроения деревни“ явилася, як і праці Яковлева та Триліського, в наслідок обслідування й дослідження Починківської вол. Смоленської губ. спеціальною Комісією, що її для цього в вересні 24-го року

¹⁾ Про помилки екскурсійних спостережень див. у нашій статті „Сучасна література про сучасне село“ (Життя і революція. 1925, ч. IV).

організував був Смоленський Губком. Ця праця повторює Яковлівську „Деревню, как она есть“: той-же план, та-ж сама маніра викладу. Написано її досить жваво, але особливо нових і поглиблених спостережень над соціально-економічними умовами сучасного селянського життя вона не дає, проте для етнографа вона дає чимало. Особливо цікаві описи євангелістів, портретні малюнки сільських предів, то-що.

Коли ривняти книжку „Как живет укр. село“, видання Київського Губкому, й працю П. Лежньова, то перевагу доведеться віддати першій. Правда, розділи, що в ній присвячено боротьбі давнього й нового побуту, вийшли не зовсім вдалі, проте розділи, що торкаються економічних питань, розробили вмілі й досвідчені дослідники. В цьому відношенні видання Київського Губкому можна поставити поруч праці Яковлева. Книжка-ж П. Лежньова та К. Савченка має характер офіційного звідомлення і лише вражіння продукта канцелярського виробництва, написаного схематично, як зазначають це в передмові навіть і автори: „все это нами описано схематично“. „Недостатки книжки (неполнота изложения, недостаток в системе и классификации материалов), мы,—кажуть автори,—признаем“. Що-до цієї оцінки нам доводиться приєднатися до авторів, але, коли такі хиби визнавали за своєю працею складачі, то навіщо було видавати цю недоладно й на швидку руку скомпоновану книжку?

Не маючи спромоги розглянути в цьому огляді всі видання, що їх присвячено сучасному селу, ми дозволимо собі зупинитися ще тільки на книжці А. М. Большакова: Советская деревня за 1917—1924 г. Изд-во Прибой. Ленинград. 1924 (друге вид. 1925-го р.), ст. 1—173. Розгляд інших книжок (М. Я. Феноменова, В. Г. Тана-Богораз і т. д.) одкладаємо до дальшого числа нашого часопису.

Книжка Большакова, що її присвячено описові Горницької волости Тверськ. губ., відітно відрізняється од праць Яковлева й Триліського тим, що її склала людина місцева. „Горницкая волость была под моим наблюдением в течение всего того периода, о котором в работе идет речь (= 1917—1924). Со всеми хозяйственными и бытовыми условиями жизни волости я хорошо знаком, так как сам являюсь крестьянином и имею свое крестьянское хозяйство в волости“. Большаков знає село, і в цьому його перевага, але у нього є свої хиби. І головна хиба—це невизначеність плану обелідування. Большаков не тільки вносить зайвий матеріал, от-як таблиці: „Сравнительная тяжесть обложения земли с XVI-го в.“, змагаючись надати своїй праці рис історичної розвідки, що, власне кажучи, виходило за межі його теми: „Советская деревня 1917—1924“, але й увагалі переобтяжує свій нарис „наукообразним“ матеріалом, позиченим із різних джерел. Коли в Яковлеві змагався дослідник з адміністратором, то в Большакові ввесь час історик змагається з етнографом, а кінець-кінцем лишається вражіння якоїсь недоробленості.

Теми, що їх досліджує Большаков, ті-ж самісінькі, що й у Яковлева: земля живий і мертвий реманент, торг і ремесства, партія на селі, місцева влада, суд, освіта, хлібна позика. У відділі економіки особливо цікава спроба автора дослідити бюджет окремої господарчої одиниці. „Бюджет, это — микроскоп, позволяющий ясно увидеть частями то, что скрыто под покрывами сложности и запутанности семейных отношений“, „это — копия экономического строя данной страны“, цитує наш автор слова відомого дослідника селянських бюджетів Ф. Щербини. Дійсно, дослід бюджету окремого господарства — це найввіснійший шлях, що ним повинні йти наші краєзнавці-дослідники. Цей розділ у Большакова відрізняє його од інших авторів, що головну увагу, звичайно, звертають на статистичні відомості волосного масштабу.

Фольклорний матеріал у розділі „Деревенские песни“ у Большакова більший ніж у Яковлева чи Гагарина, але все-ж-таки вадко, що й у даному випадкові цей фольклорний матеріал не був за предмет дбайливого збирання. Найкращий, може, із побутових розділів розділ: „Религия, церковность, духовенство“. Малюнки нового для села „ряда“, як рядять на сході священника, вийшли дуже влучні.

Проте, повторюю, не вважаючи на деякі розділи, що їх краще опрацьовано, все-ж-таки од усієї книжки Большакова в цілому лишається вражіння недоробленості,

недокінченості й неповноти, а іноді й випадковості матеріалів. Книжка А. М. Большакова вийшла вже другим виданням, але, доповнивши її цифровими даними, дослідник не переглянув і не доповнив своїх спостережень над життям, залишивши цей бік своєї праці в такому самому вигляді, як і в першому виданні. Розуміється, для автора можна знайти пробачення: його книжка — праця тих років, коли життєві умови не сприяли систематичній праці, але, маючи на увазі видати друге видання своєї праці, авторові випадало переглянути побутовий матеріал.

Взагалі, література про село, що вийшла р. 1924-го й на початку 1925-го, — це тільки накреслення теми й схем для майбутніх дослідів. Тепер, коли праця наукових інституцій росте й збільшується, коли до науково-дослідчої праці притягаються місцеві культробітники, перед науковими інституціями стоїть завдання організувати монографічне обслідування низки сіл і районів силами робітників тих-таки сіл і районів. Стаціонарна метода за допомогою місцевих дослідників дасть можливість переводити ці описи соціально-економічного життя планово й систематично.

Віктор Петров.

Етнографічна Комісія Української Академії Наук удається до культ- та політ-освітніх організацій (музеїв, краєзнавчих гуртків, хат-читалень, трудшкіл, профшкіл, вузів та ин.), а також і до окремих культробітників (учителів, лекторів, сількорів, студентів та ин.), з проханням — надіслати до Комісії зібраний етнографічний матеріал (Київ. Укр. Академія Наук. Вул. Короленка 54). На кожне запитання дано буде відповідь, надіслано вказівки й програми. На підставі декрету Раднаркму У.С.Р.Р. від 9/III — 1923 р. та обіжника Наркомпшителя 20/II — 1923 р. під № 32/212 листування й матеріали на адресу Комісії пересилається безплатно.
